

LLUM

NOVA

Quinzenari independent.

Portaveu de la Secció MINERVA de L' UNIO DE MITJORN - GRAN.

REDACCIÓ Y ADMINISTRACIÓ

Plasseta, 1.

Mitjorn.—San Cristófol.

SUSCRIPCIÓ

A Espanya cada trimestre 0'50 pta.)

A fora id. id. 0'60 "

Núm. solt 5 centims.

MITJORN - GRAN

II.

An el naixement d'una vileta, tres factors principals hi concorren: sa gent, es lloc y es temps.

Es temps en que nasquè es Mitjorn-Gran, a mitjan centuria XVIII^a, es conegut per un dels temps mes calamitosos per Menorca. Prou ens ho conta s'història: darrera uns quants anys de males anyades, en vingueren uns altres de pitjors; en 1777 i 1778 de blat no se'n cuí un grà. Sa fam governava: els pobres, sense feina ni pa, ni casa ni fogar; molts vivien de fer *carbó de la pilla...* Ja sabeu que vol dir assò, i dixèm-ho per avui; ho trobarèm un altre dia.

Sa gent fugia de Menorca, (emigració en massa a la Luisiana... y desastre en massa;) a Ciutadella els diumenges feien *olla comuna*, olla de carn pels jornalers, perque quand manco un dia en sa setmana es posassin sadolls. Ja ens ho conta en ses gloses en Vivó.

**

I assò, que en punt de calamitats es molt, no era tot; Menorca tenia un altre dissòrt: la guerra. En 1712 els inglesos s'apoderaren de Menorca, (lo mateix que a Gibraltar,) valent-se de s'enginy de sa Cussa de sa Jeula; —«Germana, deixèm sa barraqueta, —te'n tendré bona ànsia, —per posar-hi els quissons... uns quants dies, mentres siguin petitons;... te'n tendré bona ànsia...» Y tanta bona ànsia n'hi tengué, que passaren els dies i, no fent mostres d'anar-se'n, sa germana reclamà ca-seva, y sa Cussa intrusa li contestà: —«Vina, vina tú a treure-mos defora, si pòts, que jo i els quissons, que ja mos mosseguen fort, no volèm sortir.»

En 1756 els francesos tregueren defora als inglesos. Set anys mes tart, en 1763, els francesos entregaren s'Illa an els inglesos, que foren enviats a ca-seva per els espanyols en 1781. L'any 1798 els inglesos la prengueren en tots els honors de la guerra, i amb els de la pau, en 1802 la restituiren a Espanya.

¿Seguritat, an aquell temps?... Sa que permetien els bandetjats i els *matalòts*, i sa gent de guerra, que en punt a seguritat pels altres, no solien mirar gaire prim.

¿Per que havien de venir els inglesos, per què...? Vengueren per sa raó de la guerra, es a dir: per

es seu negoci. Y la guerra i els inglesos diuen que foren un gros bée per Menorca. Mahó duplicà, quadruplicà sa població. D'una vileta com es puny, en feren sa capital de s'Illa sa guarnició i sa marina ingleses, es comerx, s'anar en corç... densa comtar lo que en fets de cultura i policia son deutors an els inglesos.

Però per la Pagesia, i mes per la *pagesia de l'interior*, com diuen ara, els inglesos i els francesos, como els moros pirates, (*corçaris* a ca-seva,) significaven la guerra, s'inimic mes gros del sembradors i dels sementers; mes dolent que ses tramontades, pedregades i sequedad.

Es clar que'ls inglesos no foren els que mus l'encetaren a la guerra; no foren els primers que la dugueren a Menorca,... ¡si ella, pobreta, fins no fa gaire no l'havia coneguda mai a la pau!... Ells no mus l'encetaren a la guerra; però fou grossa sa llesca que mus ne taiaren!

Els pagesos d'aquells rodòs que molts eran els senyors, *l'amo*, des lloc que conduien (com encara's vèu, i Deu faxi que duri, a Sant Lluís i Sant Clement,) se endeutaren; arribaren a no cuir prou per pagar els camvis: aleshores van vendre sa terra, sa casa pairal. Molts romangueren d'amitjers an es llòc des que havien estat l'amo. Quant arribá sa centuria divuitena, la major part dels senyors de llòc des nostro terme jo s'havien menjat es llòc... i es senyoriol. Els hi deien sa gent des Mitjorn; però es Mitjorn ja no era ca-seua.

¿Y els jornalers?... Llevant es mes des segar i es Sant Miquel-a-Nadal, es treballador qui guanyava cinc sous per jornal, ja feia bò. Es temps de segar guanyaven de deu sous a quatre rals (dues pessetes), i es Sant Miquel-a-Nadal... no sabien que guanyaven. No anaven a preu fet, no guanyaven *soldada*, com avui; guanyaven *barquera*, es a dir, que es preu des lloguer (es manteniment i ses avarques apart,) consistia amb es blat que cuien a un tros des sementer que convenguts l'amo i missatges, sembraven aposta, pasant-hi l'amo sa llevar i sa feina. Axò era sa *barquera* dels misatges. (1) ¿Era bona anyada?... ets misatges guanyaven un bon lloguer. ¿Era mala anyada?... Havien feta feina per sa menjú, ses avarques i poca cosa mes. Per axò es deia aleshoras que'ls missatges anavan a la *Deu dona*.

Per el jornalers que, essent de massa edad, ja no trobaven lloguer el Sant-Miquel-a-Nadal i Cinc-mesos, perque fessin sa *barquera*, els page-

(1) An es terme de Ciutadella encara li diuen sa *barquera* a sa soldada des Sant-Miquel-a-Nadal.

sos dixaven aposta dins es sementer colque rodol de terrasses, troços rocosos, mals-llocs, un figueral o una quintana...

¿Com ho passaven els menestrals de la Pagesia...? Basta dir que'ls sabaters, ferrers, fusters, araders, texidors, trencadors, mestres de cases,... arribant a ses segades arreconaven ses eines de s'ofici agafaven sa fauç per guanyar deu, onze o dotze sous i mantaniment.

Francesc d'Albranca.

Les Normes ortogràfiques

(Continuació)

X.

S'usará *q* i no *c* davant de *u* assi-lábica, la qual s'escriurá amb dièresi (ü) davant de *e* i de *i* i sense davant de *a* i de *o* Ex.: *quatre*, *quan*, *quant*, *qual*, *quart quadrilàter*, *qualitatiu*, *aquàtic*, *aquós*, *equador*, *obliqua*, *iniqua* *questió*, *equestre*, *frequent*, *consequencia*, *eloquencia*, *delinquent*, *obliquitat*, *quota*, *aliquota*, *quocient*, *quotidia*, pero *cueta*, *cuaca*, *cuota* derivats de *cua* (trisol-labs) *evacuar*, *vacuitat*, de *vacuns* (tetrasil-labs) *perspicuitat*, *innocuitat*, de *perspicuus*, *nocuus* (pentasil-labs).

XI.

Dins les paraules erudites s'escriurá rigurosament *s* o *ss* segons que el llatí presenti *s* o *ss* (o el grec) Ex.: *adhesió* (no *adhessió*), *apoteosi*, *asil*, *basilica*, *centesimal*, *cohesió*, *conclusió*, *corrosió*, *diffusió*, *eclesiàstic*, *entusiasme*, *episodi*, *exclusió*, *explosió*, *icosaedre*, *infinitesimal*, *lesió*, *misanthrop*, *museu*, *nasal*, *prosélit*, *residu*, *admissió* (no *admissió*) *agressió*, *abscissa*, *antecessor*, *assidu*, *colossal*, *dissolut*, *impressió*, *premissa*, *pressió*, *vicissitud*.

El prefixe *trans*-no serà mai *tranz*, així, *transacció* *intransigent* no *tranzacció*, *intransigent*.

XII.

El so de *s* sorda, que seguint un criteri alhora etimològic i tradicional, tothom convé a representar per *c* davant de *e*, *i*, en mots com *cent* (de *centum*) *vencer* (de *vincere*) *essència* (de *essentia*) s'escriurá anàlogament amb *ç* i no amb *s* o *ss* en fi de dicció o davant de *a*, *o*, *u*, en mots com *dolç* (de *dulcis*) *venç* (de *vincit*) *aparença* (de *apparentia*) *faça* (de *faciat*).

Ex.: *dolç* (*dolços* *dolça*, *dolçes*, *endolcir*, *dulcificar*) *calç*, *la falç*, *eficaç*, (*eficaços*, *eficaçia*), *feliç*, *feligos*, *felicidat*, *atroç*, *vivaç*, *preç*.

glas, (*glasar*, *glasial*), *bras*, *brasos*, *abraçar*, *braset*, *llas*, (*enllasar*) *fas*, (*fasial*) *llus*, *balança*, (*balantcejar*) *França*, (*frangés*, *solas*, (*solagivol*) *comers* (*comercial*) *calçar*, (*encalçar*) *descalç*, *panis*, *pedris*, i altres derivats de *is* *vindadiç*, *anyoradiç*, i altres derivats de *dis*, *venediça* *bellugadiça* i els altres derivats en *dis*, *canemas*, *bonas* i els altres derivats en *as*, *agó*, (*ecce hoc*).

esperança, (*esperangar*) *venjança*, *assegurança* i els altres derivats en *ança*, *temença*, *parença*, (*aparençar*, *parençer*) *conexença* i els altres derivats en *ença* *escurçar* *avençar* *alçar*, *cançó*, *llançol*,

començar, *adreçar*, *destroçar*, *març*, *força*, *terç*, (*terça*, *terçer*).

S'admet, pero, la substitució de la *ç*, tradicional per *s* o *ss* en els mots presos de l'àrab, en els quals ja d'antic es noten freqüents vacil·lacions entre *ç* i *s*; tals son, entre altres, *safrá*, *sucre*, *sabata* *safata*, *Saragossa*, *assotar*, *arrós*.

Noteu: als mots que cal escriure amb *ç* corresponen castellans amb *c* o *z* i mots italians amb *ci*, *cci* o *z*, *zz*: *dolç* cast *dulce* it. *dolce*, *calç*, it. *calce*, *falç* cast, *hoz*, it. *falce*, *eficaç*, it. *efficace*, *atroç*, cast, *atroz*, it. *atroce*, *feliç*, cast, *feliz*, it. *felice*; *glasç*, it. *glúació*, *brasç*, cast. *brazo*, it. *bracció* *llasç*, cast. *lazo*, it. *tacció*, *balança*, cast. *balanza*, it. *bilancia*, *calçar*, cast. *calzar*, it. *calzare*, *comerç*, castellá *comercio*, it. *commerció*, *març*, cast. *marzo*, it. *marzo*, *endreçar*, cast. *aderezar*, it. *indirizzare* etc. Pero la regla segons la qual s'escriurá *ç* quant el castellá escriu *z* presenta un nombre considerable d'excepcions degut, d'una part, al fet de rebutjar-se la *ç* en els mots d'origen arab (*sucre*) i d'altra part, al fet de presentar el castellá en alguns mots *z* corresponent a una *s* llatina (*zozabra*): *azafrán*, *safrá*, *azucar*, *sucre*, *azufre*, *sofre*, *azote*, *assot*, *zozobra*, *sotsobre*, *zafiro* *safir*, *mezclar*, *mesclar*.

Com a resultat d'aquesta Norma no caldrá mai escriure *Ç* davant de consonant ni en principi de de paraula, llevat en el pronom *ço* (forma abreujada de *açó*) i en l'adverbi *ça*.

Seguirá.

N'AMÉLIS (1)

Poesía popular catalana.

N'Amélis está malalta

n'Amélis filla del rei

nobles la van a veure

nobles i altre gent,

Set ductós qui la visiten,

—Amélis quin mal es el teu?

—El mal que jo tenc, mu mare,

mu mare, vos be'l sabeu

amb un ou que vos me dareu

enmatzinareu ma veu.

—No diguis açó, ma filla,

no hu diguis, que mentirás

fe testament d'obra pía,

a veure a mi que'm deixarás.

—Nou Castells tenc a dins França

tots están en poder meu

i en deix sis a Dony En Carles

Carles cusin germá meu.

Els altres tres que m'en resten

als pobrets per amor de Deu,

(1) Aquesta poesia es una variant de la catalana publicada p'en Francesc Pelay Briz en *Cançons de la Terra* i per n'Aureli Campmany en el *Cançoner popular*.

Perteneix a les *Cavalleresques* i son argument inclou tot un drama. Se troben moltíssimes variants en tot el territori catalá, si be generalment s'anomena n'Amélia. A Suecia hi ha un cant molt paregut a n'aquest que s'anomena *Lo Testament*.

La tonada menorquina que també tenim recollida es molt diferent de les variants que coneixem, superant a moltes en hermosura.

i a vos vus deixaré, mare;
l'ànima del fillet meu.

Recullida al Mitjorn-gran per *Andreu Ferrer*.

DE FERRERIES

Sr. Director de LLUM-NOVA.

Molt Sr. nostre: Li suplicam tengui a be publicar aquestes retxes per lo que els abaix firmats li donen anticipadament mil gracies.

Dia 26 del Març passat mos ajuntarem uns quants de bon humor i amb bistia per-hom anarem d'excursió a la platja de Son Bou passant per *Sa Vall* i de tornada per *Tulis*.

A *Sa Vall* trobarem tant bona acuida, de tal manera mos van obsequiar aquells bons pagesos que no podem manco que fer costar amb lletres de mol-lo, la nostra gratitud en vers d'aquella gent.

Tot ho posaren a la nostra disposició i feren quant podien perque la nostra aturada a n'aquelles cases mos fos altament agradable i per cert heu va ser a mes no poder.

Entrarem dins Mitjorn-Gran d'aont ne guardam un dolç recort per les mostres d'afecte que nos dispensaren sos amables habitants.

Que be es pot dir que dins les venes de Mitjorners i Ferrerriens hi corra la mateixa sang!

Recordarem sempre amb fruició fets tant agradables.

Uns Ferrerriens agraits.

Nota de la Redacció.—Teniem intenció de publicar un solt dedicat a l'excursió que els Ferrerriens van fer al nostre terme i poble, quant l'hem retirat per donar lloc a la carta de remerciament que els mateixos Ferrerriens mos envien. Volem no obstant fer avinent als nostres germans del poble vehinat que fou per noltros molt agradable la visita, que conceptuarem com a canvi de la que "L'Unió de Mitjorn-gran," lis va fer l'any passat de tornada del *Barranc d'Aljandar*. Bo seria que sovintetjassin les mutues visites, puis creim que amb elles s'encendria mes encara l'amor fraternal que els dos pobles mantenen.

Una altra visita simpática

Dia 3 d'aquet mes varem rebre una altra visita simpática com inesperada.

A mitjan demati van arribar qualcant damunt una bistia cada una, 40 dones, joves la major part del vesí poble de Mercadal, qui anaven d'excursió a la platja de Sant Tomás acompanyades de l'amo'n Biel.

Per desgracia per elles i sort per noltros el dia no les va afavorir gens de tal manera que l'aigu que feia les obligá a quedarse dins el poble acudint al Café de ca'n Bartomeu Moll el cual ho va posar tot a la disposició de tant belles hostes, aont amb tota franquesa i confiança van poder riure y xalar amb la mateixa llibertat que haurien tinguda a la platja.

Encara que es llarga la llista, p'el curt espai de que disponem tenim gust d'incloure els noms de les distingides excursionistes que son: Maria Caulles, Antonia de Huguet, Martina Monjo, Margalida Mercadal, Catalina Bufera, Juana i Antonia Mercadal, Margalida Pons, Cecilia Pallicer, Mariana Pallicer, Agueda Fiol, Antonia Mercadal, Magdalena Mercadal, Margalida Meliá, Catalina Sintes, Francisca Sintes, Agueda Sintes, Marga-

lida Villalonga, Maria Triay, Antonia Real, Maria Pascual, Magdalena Pascual, Juana Sbert, Agueda de Villalonga, Esperansa Garcia, Agneta Mora, Antonia Seguí, Maria Pallicer, Juana Mascaró, Maria de Mascaró, Juaneta Gomila, Angeleta Villalonga, Antonia Fortuny, Llucia Barceló, Agneta Sintes, Antonia Galmés, Maria Galmés i Catalina Mercadal.

P'el poble aquell dia va esser un día de festa, puis aixi les dones en obsequi de ses companyeres de Mercadal com els joves per sa galanteria en vers de les hermoses fadrinetes van passar les hores dedicades a fer-lis agradable s'estancia en el poble. Després del dinar que van fer a la mateixa fonda amb tota compostura, van ser obsequiades amb un *refresc* que lis va brindar el seu paisá en Jaume Esbert que anant de viatge a La Torre el temps el va returar també aquí.

Després de l'hora alegre del dinar i després d'haver cantat i brometjat honestament, com escau a persones joves, el fondista va reunir alguns músics, que durant algunes hores van sostenir un ball improvisat en el mateix Café.

Va esser un día d'alegria per tots; els mitjorners van quedar altament satisfets de visita tan simpática i elles les pulides excursionistas varen demostrar també, que la satisfacció que tenien compensá en part la xalada que anaven a fer a la platja de Sant Tomás.

Voldriem se repetissen aquestes visites tant agradables que son fruitoses per tots: amb elles s'eduquen els pobles, i son llas d'unió que entre tots deu reinar.

Un Mitjorner.

DE FORNELLS

Sr. Director de LLUM-NOVA.

Molt Sr. meu: Li agrairé se servesqui insertar dins el periódic de sa digna direcció les sigüents ralles per lo que li don gracies anticipades.

Fa ja molts anys que a Fornells mos veim boni-be abandonats y privats de les millores que el poble necessita que son moltes. Ja sabem que no es possible conseguir-ho tot, per aço, avui mos limitam a citar-ne una de molta conveniencia i es, que se faci una *Riba* al tros que compren desde el Moll Nou fins al Forn, perque en dies de vent fort es fa impossible poder transitar per aquell carré essent moltes les vegades que l'aigu de la mar entra fins dins les cases causant als habitants perjuis considerables i grosses incomoditats.

Essent aquesta una millora tant justa i tant beneficiosa p'el poble cridam l'atenció de qui li correspongui perque's prengui en consideració aquesta demanda i es fassi lo mes prest possible.

Un Fornellé.

¿Se ferá per fi la carretera?

Un dels acorts presos per nostro Ajuntament en la sessió darrera veim que es: haver vist amb gust que en la relació de carreteres proposades per la Jefetura d'obres públiques d'aquesta Provincia, van incluides la de Mitjorn al embarcadó de Sant Agustí-Nou i la de unió de la carretera ge-

neral de Mahó a Ciutadella amb el ramal de Sant Cristofol a Alahor.

Pots dies després de llegir aquest acort una persona d'aquí va rebre una carta del actiu diputat per Menorca D. Federic Llansó en la que expressava la necessitat de sol·licitar a la Diputació Provincial que sia declarada d'urgència la confecció d'aquest ramals especialment el d'Alahor a Mitjorn.

Degut a l'activitat de certs regidors i exregidors mitjornés qu's preocupen de quant es beneficiés p'el poble, els quals van acudir immediata i personalment als ajuntaments de Mercadal i d'Alahor perquè aquets fessin la sol·licitud esmentada, aquesta es va fer, essent digne de tenir en conta la diligència i cooperació del Sr. Sintes Secretari qu's va posar a disposició de les persones esmentades ajudantlis amb gust.

La llevor està sembrada es natural que germi. ¿Qui sab si neixerà devés l'any 1915?

LA ADULTERACÓ DELS ABONS POTASSICS

Explotant el proverbial esprit de ganga de nostres pagesos, el comer de la mala fe adultera, ja fa anys, els superfosfats, las escories, el nitrat de sosa i el sulfat amònic.

D'algun temps ença degut sens duple al molt increment que son consum va prenent en Espanya, la sofisticació tendeix també a extendres a les sals potassiques: El cloruro potassic, el sulfat de potassa, la polissal potassica i la kainita.

A la kainita, se l'hi afegeix sal de cuina; al sulfat de potassa, terra fina del mateix color, reduint pera aquest medi considerablement el valor de dites materies fertilisants per unitat de pes.

Altres ingeniosos comerciants, barreijen a una sal potassica de baixa graduació ab altres que la tinguen alta i fins arriban a la substitució completa de una i altra sal.

A tal fi i per a completar l'engany, omplen sacs buits, per exemple de cloruro potassic, fins provistos del consegüent rótul que adquireixen a sembat fi, amb kaineta blanquinosa, finament garbellada, o amb aquesta materia i alguna quantitat de cloruro potassic, venentlo com... cloruro potassic..., casi sempre a un preu bastant inferior al que el cotisa el comerç formal.

Es evident que amb tals manobres, el comprador incaute, sofreix el consegüent perjudici, puig en el cloruro potassic el comerç honrat garanteix una puresa de 80 a 85 per 100, que equival a una riquesa mínima de 55'50 per cent de potassa pura, mentres que la kainita sols conté 12'40 per cent de potassa pura, cotisantse la kainita a 8 pessetes y el cloruro a 26 pessetes los 100 kilograms.

De poc temps ença, expendeixen alguns venedors sacs rotulats amb el nom de cloruro potassic, en els que, per un procediment fraudulent aquesta sal ha sigut substituïda per la polissal potassica, de 20 per cent de potassa pura, quina riquesa en potassa pura no arriba, com se veu, ni a la mitat de la del cloruro, essent el preu actual de la polissal 13 pessetes i el del cloruro potassich 26 pessetas els 100 kilograms.

De una manera semblant falsifiquen també el sulfat de potassa, que deu tenir una puresa del 90 per cent, equivalent a una riquesa mínima de 48 per cent de potassa pura.

Am lo dit, veurán donchs, nostres pagesos els perills de que están per tots costats rodejats.

Per a no ser victimas de tals enganys, convindrà que's ficsin i no admetin cap sac de sal potassica que no porti: 1.º un rótul amb expressió de contingut i de la graduació. 2.º Un prescinto metallic amb son cordill intacte que diga Kalisyndikat.

Si el cordill te senyals de haber sigut trencat, o be els sacs presenten senyals de haber sigut descosits, al adob deurán negarse a admetrel, puig tals senyals fan sospitar una mixtificació.

El frau no prosperará si el pagés vigila i se cuida de sos interessos i mellor que corregeir, procura prevenirse, dirigintse quant haja de adquirir adobs, a casas de respetivitat reconegudas, despreciant els preus enganysos que solen oferir els comerciants de mala fe.

R. de Mas Solanes.

CRÓNICA

DE CANOSTRA

☞ Dia 28 del mes de mars prop-passat n'Antoni Garcia empleat de La Electro-Industrial de Mercadal a les 10 del matí mentres estava treballant a la linea prop del Mitjorn fa tenir la desgracia de caure per haverse rompuda una biga sobre la qual treballava. Va esser portat al café y fonda d'en Bartomeu Pons Moll aont el Metge Sr. Camps li va practicar la primera cura haguentli de dar alguns punts al tenrum del nas. Després va esser traslladat al Mercadal aont en temps relativament breu ha quedat ja curat del tot. Mos alegrem de que la caiguda no haja tengut conseqüencies mes greus com semblava de tot d'una, i de que ja estigui del tot restablert.

☞ S'altre setmana l'esposa del nostru amic Jaume Gomila Coll va donar a llum felisment un fiet robust. Deu les ne doni alegria i tot les sia enhorabona.

☞ Dissapte passat van contreure matrimoni en Francesc Mesquida amb n'Aguada Carreras. Les desitjam una llarga lluna de mel.

☞ El mateix dia després de celebrar ses noces a Ciutadella van venir a passar la primera setmana al lloc «Fonts Redones de Baix» D. Carlos d'Olivar germá del Baró de Lluriac amb Donya Pilar de Despujol neboda del Sr. Marqués de Palmerola. Lis enviam l'enhorabona.

☞ Se troba malalt de gravetat el joyenet Llorens Mora al cual han practicat una delicadissima operació. Desitjam veurelo prest restablert.

☞ Aquest dies es el tema principal de totes les converses la proxima venguda a Ciutadella del aviador Mr. Seguin que amb un hidroplá fa un viatge de Marsella cap a Alger atravesant aixi el Mediterrani.

☞ Hem rebuda la visita de camvi de Sol-Ysent Lo Pirineu Catalá, La Gabarresa i Pátria. Sien ben-arribats tant bons confreres.

☞ Se diu que a Mahó se prepara la sortida d'un nou periodie que's dirá «Gaceta de Menorca» i será setmanal de carácter independent. Voldriem veure aquet projecte convertit en realitat.

☞ Deixam la Secció Recreativa i altres traballs p'el nombre qui ve.

Imprenta y llibreria de S. Fabregues. — Ciutadella.